

غنی سازی اوقات فراغت در بسیج خواهران؛

شیوه‌ها و راهکارها*

نویسنده: مهناز جلیلی**

فصلنامه مطالعات بسیج، سال یازدهم، شماره ۳۸ بهار ۱۳۸۷

چکیده

اوقات فراغت پدیده‌ای فرهنگی و چند بعدی است که با پیشرفت جوامع، شیوه‌های گذران آن نیز متحول و پویا شده و چهره جدید و نوین به خود گرفته است. بسیاری از سازمانهای اجتماعی و فرهنگی در صدد هستند تا با بهترین شیوه‌ها اوقات فراغت شهروندان خود را پوشش بدهند. بر همین اساس بسیج با «هدف دستیابی به شیوه‌های غنی سازی اوقات فراغت» به مطالعه و تحقیق در این زمینه پرداخته است.

مقاله حاضر حاصل پژوهشی است که به شیوه پیمایشی و با ابزار پرسشنامه در جامعه آماری خواهران بسیجی انجام شده است. نمونه ۲۵۰۰ نفری پژوهش با روش نمونه‌گیری خوشه‌ای چند مرحله‌ای از میان کل استانهای کشور انتخاب و در ۱۲ استان اجرا شده است.

واژگان کلیدی:

بسیج خواهران، اوقات فراغت، شیوه غنی سازی.

*. مقاله حاضر برگرفته از طرح تحقیقاتی با عنوان «بررسی شیوه‌های غنی سازی اوقات فراغت خواهران بسیجی» است که در مرکز مطالعات ارتش ۲۰ میلیونی پژوهشکده مطالعات و تحقیقات بسیج به اجرا در آمده است.
**. دانشجوی دکترای جامعه شناسی و عضو هیئت علمی دانشگاه پیام نور.

مقدمه

اوقات فراغت و شیوه‌های گذران آن مورد در ابتدایی‌ترین تجمعات بشری نیز مورد توجه انسانها قرار داشته، اما واقعیت آن است که شیوه‌ها و نحوه گذران آن، با تحولات قرون جدید و روند روبه رشد جوامع بشری و صنعتی شدن، ماهیتی پیچیده و چند بعدی به خود گرفته است. امروزه تنوع در ابزارهای گذران اوقات فراغت، راهها و شیوه‌های جدیدی را پیش روی فراغتگران قرار می‌دهد. بر همین اساس، متولیان امور ساماندهی فرهنگی جامعه بر این باورند که اوقات فراغت در نوع خود یک فرصت فرهنگی است که برای واکنش‌سازی فرهنگی جامعه باید در امر هدایت و ساماندهی آن دخالت کرد و شهروندان را در گذران اوقات فراغت به شیوه‌هایی رهنمون شد که بتواند جامعه و افراد را از آسیبها و انحرافات مصون نگه دارند. لذا باید فرایند بهره برداری از زمانهای فراغت را جهت کسب رضایت و آسایش خاطر و آماده سازی شهروندان برای ورود فعال و جدی به روند زندگی سالم اجتماعی فراهم کرد.

تصور کلی این است که بسیج با اتخاذ شیوه‌هایی توانسته است به نحوی اوقات فراغت خواهران را پوشش دهد و نیازهای آنان را در این عرصه تأمین کند؛ اما آیا بهره‌مندان از این برنامه‌ها از وضعیت کنونی گذران اوقات فراغت خود رضایت خاطر دارند؟ و آیا این برنامه‌ها را کافی می‌دانند و خواستار بهبود آنها و چگونگی پوشش اوقات فراغت خود نیستند؟ علاوه بر این، نکته مهم دیگری که توجه به جنبه‌های شرعی و انگیزه‌های دینی و الگوهای ایدئولوژیک باید در تأمین نیازها و غنی‌سازی اوقات فراغت زنان و دختران مدنظر قرار گیرد روحیه نشاط، هیجان، شادابی و سلامت روح و روان آنان است. توجه به امکانات، تکنولوژی، ابزارها و ساختار و تشکیلات چگونگی ارتباط با محیط پیرامون و دنیای پیشرفته، لزوم جامع نگری در غنی‌سازی اوقات فراغت خواهران بسیجی را یادآوری می‌نماید.

در این تحقیق برای تبیین بهتر شیوه‌های مطلوب پوشش اوقات فراغت، وضعیت کنونی و ترجیحات اوقات فراغت خواهران بسیجی نیز مورد توجه قرار گرفته است. در واقع؛ مسئله اصلی تحقیق این بوده است که با چه شیوه‌ها، عوامل و تکنیک‌هایی می‌توان اوقات فراغت خواهران بسیجی را به‌طور مناسب و مطلوب پوشش داد؟ و این شیوه‌ها با

توجه به شرایط خاص اوقات فراغت خواهران بسیجی از کدام الگوی جمعی یا فردی و فعال یا غیرفعال پیروی می‌کند؟

تحقیق و بررسی شیوه‌های غنی‌سازی اوقات فراغت که ماهیت اکتشافی و زمینه‌یابی دارد، مستلزم بهره‌گیری از نظریه‌های علمی و استنباط شاخصه‌های علمی برای تبیین کامل فعالیت‌های متناسب با مطلوبیت‌بخشی به شیوه‌گذاران اوقات فراغت برای ارتقای ماهیت برنامه‌های فراغت است. برای این منظور، در این تحقیق از سه رویکرد جامعه‌شناسی، روانشناسی و اسلامی برای تبیین کامل مسئله اوقات فراغت بهره گرفتیم. از مجموع بررسی‌های نظری، مقیاس کلی سنجش مطلوبیت و کارکردهای اوقات فراغت استخراج شد. این مقیاس براساس کارکردهای عمده‌ای که فعالیت‌های اوقات فراغت بتواند آنها را محقق کند، ساخته و پرداخته شده است. معرف‌های دهگانه سنجش متغیر وابسته در قالب مقیاس سنجش مطلوبیت اوقات فراغت، تنظیم و در مرحله عملیات میدانی، انتظارات و توقعات فراغت‌گران (خواهران بسیجی) در خصوص آن مورد سنجش قرار گرفته است.

در کنار سنجش انتظار از مطلوبیت فعالیت‌های اوقات فراغت، ترجیحات مورد نظر فراغت‌گران در نحوه گذران اوقات فراغت به شیوه‌های جمعی - فردی و فعال - غیرفعال بررسی شد. همچنین میزان ترجیح انواع فعالیتها و اقدامات برای گذران اوقات فراغت در قالب ۱۴ شاخص کلی و جمعاً ۱۲۳ گویه مورد سنجش قرار گرفت.

مبانی نظری تحقیق

از قرن ۱۹ به بعد با شکل‌گیری علوم انسانی، بسیاری از موضوعات و مسائل اجتماعی به شیوه علمی مورد بررسی قرار گرفت. دانشمندان آن حوزه‌ها به‌طور سیستماتیک مطالعه موضوعات پیرامون زندگی اجتماعی را مد نظر قرار دادند. یکی از مسائل مطرح برای دانشمندان در حوزه مسائل اجتماعی - فرهنگی، مسئله اوقات فراغت بوده است. اوقات فراغت نخستین بار در حدود دو قرن پیش، توسط صاحب نظران اروپایی به شیوه علمی مطالعه و بررسی شد. سپس در سایر کشورها و در حوزه‌های مختلف علوم به ابعاد و آثار اوقات فراغت پرداختند.

در تحقیق حاضر این واقعیت اجتماعی از سه منظر شناسایی و تبیین می‌شود که عبارتند از:

الف) رویکرد جامعه شناختی و نظریه‌های جامعه شناسانه؛

ب) رویکرد روانشناختی و نظرات روانشناسان؛

ج) رویکرد دینی و دیدگاه شخصیت‌های اسلامی.

در ادامه، رویکرد کلی و نظرات صاحب‌نظران در سه حوزه علمی فوق به تفکیک، تشریح و تدوین و چارچوب نظری تحقیق برای ادامه کار و تحلیل موضوع، استنباط و ارائه شده است.

الف) رویکرد جامعه شناختی

از نظر کارکردگرایان، اوقات فراغت یک مفهوم فرهنگی و جزئی از نظام فرهنگی جامعه است و در ارتباط با خرده نظام شخصیتی، در پی تحقق مطلوبیت فردی اعضای جامعه بوده، کارکرد عمده آن علاوه بر تأمین نیازهای فراغت‌گران، نوعی کارکرد اجتماعی در راستای اجتماعی شدن و انتقال ارزشها و هنجارها، تأمین حیات اجتماعی و ایجاد تعادل و توازن در نظام اجتماعی است. (ریتر، ۱۳۷۴، ص ۱۴۶-۱۳۵)

بسیاری از سازمانهای رسمی همراه با تکنولوژی، ابزارها و روشهای مورد استفاده، بداین منظور ایجاد شده‌اند که از طریق آنها به نیازها، عواطف و احساسات شهروندان پاسخ داده شود. افراد در این فرایند، ضمن تأمین خواسته های خود، کم کم برای ایفای نقش در جامعه آماده می‌شوند.

البته اوقات فراغت در جامعه صنعتی، ماهیتی پیچیده و ناهمگون پیدا کرده است، در حالی که این پدیده اجتماعی می‌بایست اعضای جامعه را به یکپارچگی و یگانگی رهنمود سازد.

درمقاله حاضر، علاوه بر استناد بر دیدگاه کارکردگرایی، سایر مکاتب نظیر کنش متقابل نمادی (اصل یادگیری نقش و کسب مهارت) و مکتب مبادله (اصل کسب پاداش، موفقیت و سود) مد نظر قرار گرفته‌اند؛ زیرا در مکاتب فوق، پدیده اوقات فراغت به عنوان عامل رشد اجتماعی، نمو شخصیتی و اساس و بنیان رفتارهای اجتماعی که به نوعی تعامل و وابستگی فرد به نظام «جزء به کل را مطرح می‌سازد، مدنظر است.

ب) رویکرد روان شناختی

براساس نظرات روان شناختی، انسان دارای یک سری نیازهای اساسی است که در مراحل مختلف نمود پیدا می‌کنند. نیازهای اوقات فراغت، به‌طور عمده نیازهای ثانویه و بیانگر حالات روانی اجتماعی انسان هستند که به مرور زمان و در شرایط متفاوت اجتماعی بین افراد مطرح می‌شوند.

گرایش و تمایلات فردی، از جمله: نیاز به محبت، نیاز به احترام، «معنویت اجتماعی»، خویش‌یابی، نیاز به تعالی و ارتقا و...، همه جزء انگیزه‌های فردی هستند که تا حد زیادی به تجارب فردی نیز وابسته‌اند. (کورمن، ۱۳۷۰، ۱۲۷)

طبق دیدگاه روان شناسی؛ انسان در ایام فراغت، یا درصدد یافتن پاسخ به نیازهای اساسی خود است یا به دنبال تفریح و سرگرمی است یا اینکه در جستجوی استراحت، آرامش جسمی و روحی و رهایی از یکنواختی می‌باشد.

ج) رویکرد اسلامی

براساس معارف و تعالیم مکتب تعالی بخش اسلام، اوقات فراغت به‌عنوان یک نیاز طبیعی و ضروری پذیرفته شده است.

طبق بینش اسلامی، اوقات فراغت، زمان رهایی از قیود زندگی اجتماعی و تعهدات خانوادگی است. اما نوع تفریح انتخابی می‌بایست تضمین‌کننده سلامت روح و روان انسان باشد. عبادات و نیایشها هم در اوقات فراغت، فرد را به سوی کمال و اعتلای روحی سوق می‌دهند.

در دیدگاه اسلام، اوقات آزاد در بردارنده نوعی آزادی عمل و انجام اموری با کمال میل باطنی است که انسان می‌تواند به‌دور از قیود زندگی شغلی و اجتماعی و فارغ از تعهدات خانوادگی به عبادات و مسائل دلخواه خویش بپردازد. چنانچه حضرت علی (ع) فرمود: «بهترین وقتها را برای خود و خدا قرار بده».

همچنین از پیامبر اسلام (ص) نقل شده است که فرمودند: «بیشتر مردم در دو خصلت دچار گمراهی و ضلالت هستند یکی در مورد سلامت و صحت و دیگری در مورد فراغت».

حضرت علی (ع) در خصوص اهمیت این موضوع به یاران خویش می‌فرماید: تندرستی، نیرو، آسوده‌خاطری، وجدان و نشاط را فراموش نکنید و با استفاده از این پنج نعمت بزرگ، آخرت را از آن خود سازید. (معانی الاخبار، ۱۳۶۰، ص ۳۲۵)

بنابراین در این راستا با سه اصل کلی در زمینه پدیده فراغت مواجه هستیم:

اصل اول

کارکردهای اوقات فراغت در دو بعد فردی و اجتماعی مطرح است که از جمله آنها می‌توان به اجتماعی شدن افراد، انتقال ارزشها و هنجارهای اجتماعی و همچنین ایجاد هماهنگی با جمع و شکل‌گیری یکپارچگی اجتماعی اشاره کرد. تمام موارد فوق به سلامت فردی و بقا و حفظ نظام اجتماعی نیز منجر می‌شود.

اصل دوم

شیوه‌های گذران اوقات فراغت به صورت فعال و غیرفعال است. مطابق با این اصل، افراد به چند شیوه معمول فردی یا جمعی در دو حالت فعال و غیرفعال به گذران ایام فراغت اقدام می‌کنند؛ یعنی به صورت «جمعی و فعال»، «فردی و فعال»، «جمعی و غیرفعال»، «فردی و غیرفعال».

اصل سوم

مطابق این اصل، در میان عوامل مؤثر بر گذران اوقات فراغت «فردی - اجتماعی»، متغیرهای فردی و غیر فردی «اجتماعی - فرهنگی و ...» بر نحوه گذران فراغت و کارکردهای آن تأثیر دارند؛ به این معنی که اوقات فراغت یک پدیده پیچیده و چند جانبه است.

در کنار این نگاه نظری به مسئله اوقات فراغت، پاره‌ای از ویژگی‌ها و خصوصیات زنان که در انتخاب و گذران اوقات فراغت تأثیر قابل توجهی دارند، مورد توجه بوده است. نتایج بررسی مطالعات انجام شده در خصوص برخی از این ویژگی‌ها؛ شامل گرایش زنان به فعالیتهای مذهبی و بر مبنای ارزشهای اعتقادی، گرایش به مطالعه غیر درسی، ترجیح وسایل و رسانه‌های صوتی و تصویری و الکترونیکی، کارهای هنری و همچنین تمایل به گذران اوقات فراغت با اعضای خانواده، کاهش نقش سنتی زن در جامعه ایرانی و گرایش آنان به کار و تلاش در بیرون از خانه، بیانگر فرایند هویت‌یابی

زنانه در ایران می‌باشد که با گسترش الگوی خانواده هسته‌ای همراه است. لذا این فرایند نقش آفرینی زن ایرانی در جامعه، الگوی گذران اوقات فراغت او را تحت تأثیر قرار داده است. در این پژوهش با طرح کلیه فعالیتها و ترجیحات اوقات فراغت، در پی آن بوده ایم که الگوی فوق را نیز محک زده، و از آن طریق بتوانیم ابعاد پیچیده و چند جانبه پدیده اوقات فراغت را متناسب با علایق و ترجیحات زنان و دختران ایرانی و ترسیم نماییم.

همان‌طور که از بررسی مطالب و مباحث نظری هویدا است، در کاوش حاضر جهت استنباط و استخراج فرضیه‌های تحقیق به منظور تبیین متغیر غنی سازی اوقات فراغت از سه گروه نظریه‌های جامعه‌شناسی شامل نظریه کنش متقابل نمادی، کارکردگرایی و نظریه مبادله بهره گرفته ایم.

در این راستا سه متغیر اصلی که شاکله متغیر وابسته را تشکیل می‌دهند و عبارتند از: یادگیری ارزشها و هنجارهای اجتماعی، کسب مهارتها و جنبه پاداش‌دهی و مفید بودن فعالیت‌های اوقات فراغت، از نظریه‌های جامعه‌شناسان استخراج شده است؛ همچنین جنبه‌های آرامش، نشاط روحی و تأمین نیازهای متعالی از نظریه روان‌شناسان اخذ و در نهایت، مضامین سلامت روح و روان و نیازهای اعتقادی و معنوی واقناع معنوی، از دیدگاه اسلامی استنباط شده است. مفاهیم فوق در مجموع به عنوان اجزای تشکیل دهنده متغیر وابسته؛ یعنی اوقات فراغت غنی شده «مطلوب» مد نظر می‌باشند.

ارتباط این متغیر وابسته با شیوه‌های گذران اوقات فراغت به عنوان متغیر مستقل در دو سطح «جمعی - فعال» در برابر امور «فردی - غیرفعال»، با تأکید بر هر کدام از شیوه‌های معمول و مرسوم ذیل، در سطح کلی «فعال - جمعی» که از مطالعات زمینه‌یابی به دست آمده، دسته بندی و در قالب مدل ارائه شده است.

با ملاحظه اصول و نکات مورد نظر در چارچوب نظری تحقیق، نگارنده به تشخیص و تفکیک شاخصها و متغیرهای اصلی و روابط آنها با یکدیگر اقدام می‌کند. در این راستا، متغیرهای مورد بررسی؛ یعنی تنوع و چگونگی گذران اوقات فراغت، اعم از شیوه‌های «فعال و غیرفعال و طریقه‌های فردی و گروهی»، در ارتباط با متغیرهای تأثیرگذار همچون: سن، سطح تحصیلات و طبقه اجتماعی، در نظر گرفته شده است. در کل، تأکید اصلی چارچوب نظری این تحقیق؛ بر دیدگاه کارکردگرایی است و ابزارها و شیوه‌های تأکید شده در اوقات فراغت مورد نظر می‌باشد.

از لحاظ نظری، ارتباط بین مطلوبیت گذران اوقات فراغت به عنوان یک فرصت فرهنگی که عامل اصلی در پیوند افراد با جامعه کل و دارای کارکردهای مثبت و معنی‌دار در ثبات اجتماعی، رشد فردی و تعادل و توازن اجتماعی است، با شیوه‌ها و عوامل اصلی گذران اوقات فراغت تبیین شده است.

بنابراین در این مقاله از دیدگاه‌های ذیل برای تبیین و تحلیل مسئله اوقات فراغت خواهران بسیجی و غنی‌سازی شیوه‌ها و فعالیتهای آن استفاده می‌شود.

الف) رویکرد جامعه‌شناسی

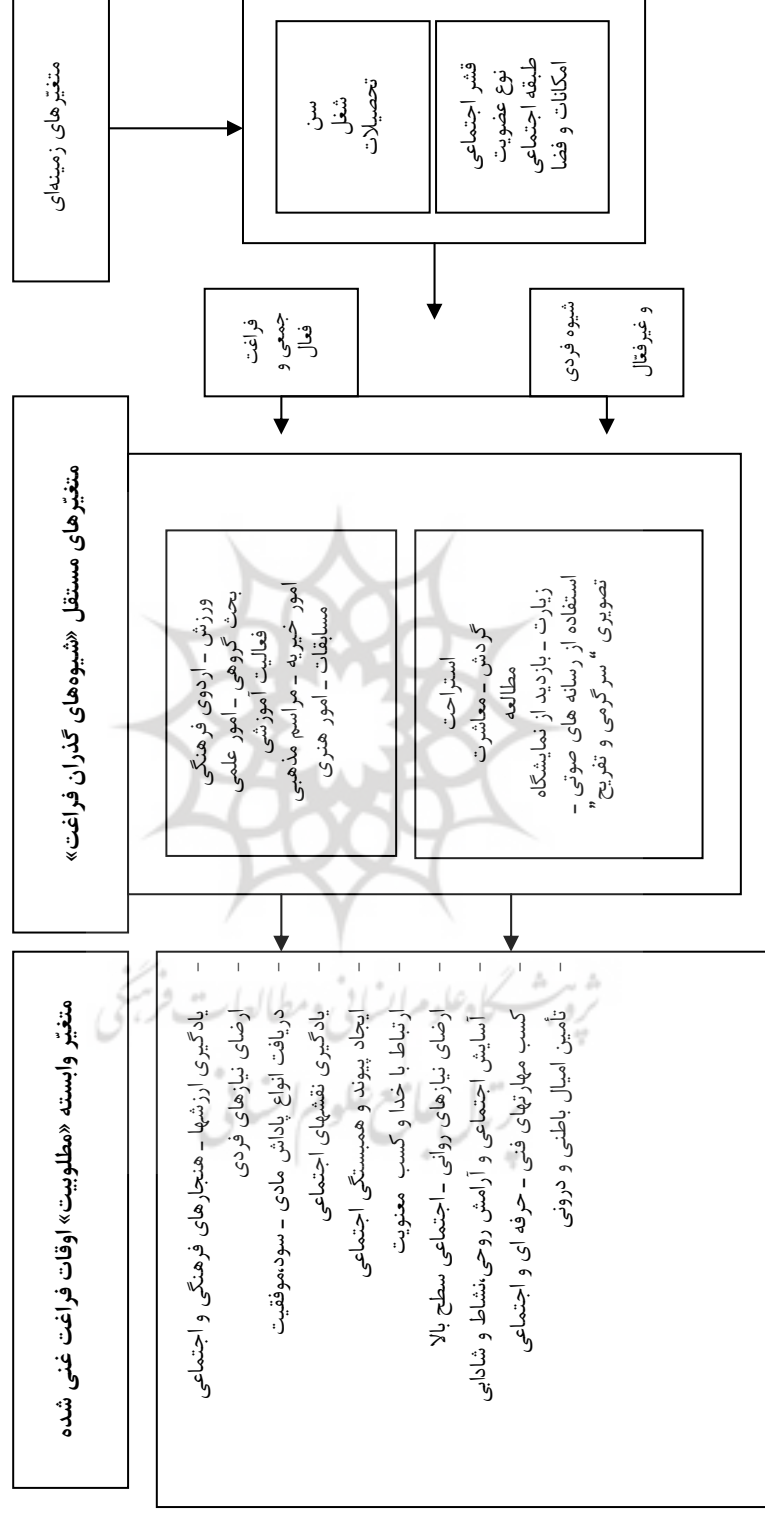
- مکتب کارکردگرایانی چون: «پارسنز، دورکیم و ...» با تأکید بر انتقال ارزشهای فرهنگی و هنجارهای اجتماعی مسلط؛
- دیدگاه کنش متقابل نمادی با تأکید بر «تربیت انسان و کسب مهارت‌های اجتماعی»؛
- دیدگاه مبادله‌گرا با مهم برشمردن «ابعاد تشویقی و انواع پاداشهای مادی و غیرمادی» و احساس رضایت خاطر یا موفقیتی که فرد در یک موقعیت فراغت دریافت می‌کند.

ب) رویکرد روانشناختی

- نظریه نیاز و انگیزش با برشمردن نیازهای اجتماعی، فردی در سطح متعالی: «احترام، محبوبیت و خویش‌نمایی»؛
- نشاط و شادی: «تفریح، سرگرمی، هیجان، آرامش روحی و انبساط روحی».

ج) رویکرد اسلامی

- توجه به سلامت روح و روان؛
- نیازهای اعتقادی و معنوی.

نمودار شماره ۱: مدل نهایی غنی‌سازی اوقات فراغت

یافته‌های تحقیق

۱. تحلیل مطلوبیت اوقات فراغت باشیوه جمعی، فردی گذران اوقات فراغت

نتایج به دست آمده از آزمون کروسکال - والیس اوقات فراغت بیانگر آن است که ارتباط معنی داری بین شیوه‌های گذران و مطلوبیت فعالیتهای اوقات فراغت وجود دارد. به طوری که آن دسته از پاسخگویانی که شیوه جمعی و گروهی را برای گذران اوقات فراغت ترجیح می‌دهند، مطلوبیت فعالیتهای اوقات فراغت را بیشتر بیان کرده‌اند؛ به طوری که میانگین رتبه مطلوبیت شیوه جمعی (۱۱۳۴/۴۷) از میانگین رتبه شیوه فردی (۹۷۳/۴) به مراتب بیشتر است. این تفاوت از نظر آماری در سطح ۹۹٪ اطمینان معنی دار است. به این مفهوم که شیوه‌های جمعی گذران اوقات فراغت بیش از شیوه‌های فردی موجب غنی سازی اوقات فراغت خواهران بسیجی می‌شود. لذا برنامه‌ریزی در جهت اجرای فعالیتهای اوقات فراغت خواهران بسیجی به صورت جمعی و گروهی از استقبال بیشتری برخوردار خواهد شد و موجب مطلوبیت و غنی سازی اوقات فراغت می‌گردد.

۲. تحلیل مطلوبیت اوقات فراغت باشیوه فعال، غیر فعال گذران اوقات فراغت

نتایج به دست آمده از آزمون کروسکال - والیس بیانگر آن است که ارتباط معنی داری بین شیوه‌های گذران اوقات فراغت و مطلوبیت فعالیتهای اوقات فراغت دارد. آن دسته از پاسخگویانی که «شیوه فعال» را برای گذران اوقات فراغت ترجیح می‌دهند، مطلوبیت فعالیتهای اوقات فراغت را بیشتر بیان کرده‌اند؛ به طوری که میانگین ارزیابی مطلوبیت شیوه فعال (۱۱۲/۸۷) از میانگین رتبه شیوه غیرفعال (۹۴۰/۷۱) به مراتب بیشتر است. این تفاوت از نظر آماری در سطح ۹۹٪ اطمینان معنی دار است. به این مفهوم که شیوه‌های فعال گذران اوقات فراغت بیش از شیوه‌های غیرفعال موجب غنی سازی اوقات فراغت خواهران بسیجی می‌شود. لذا برنامه‌ریزی در جهت اجرای فعالیتهایی که با فعالیت و تلاش خود فراغترگان انجام می‌شود، بیشتر موجب مطلوبیت و غنی سازی اوقات فراغت خواهران بسیجی می‌گردد.

۳. تحلیل مطلوبیت اوقات فراغت با ترجیح مسابقات و فعالیتهای رقابتی برای گذران اوقات فراغت

ضریب همبستگی محاسبه شده بیانگر آن است که ارتباط معنی داری بین ترجیح مسابقات و مطلوبیت فعالیتهای اوقات فراغت وجود دارد؛ به طوری که آن دسته از پاسخگویانی که مسابقات و فعالیتهای رقابتی را برای گذران اوقات فراغت بیشتر ترجیح می‌دهند، مطلوبیت فعالیتهای اوقات فراغت را بیشتر بیان کرده‌اند. براساس محاسبه ضریب استاندارد Beta، بالاترین عناوین پیشنهاد شده عبارتند از:

۱. مسابقات فرهنگی و عمومی؛
۲. مسابقات علمی و تخصصی؛
۳. مسابقات قرآن و معارف دینی؛
۴. مسابقات پزشکی و بهداشتی؛
۵. مسابقات نظامی و تیراندازی. سه مسابقه ورزشی، هنری و فنی و حرفه ای خارج از دامنه معادله پیش بینی قرار می‌گیرند.

۴. تحلیل مطلوبیت اوقات فراغت با ترجیح امور مذهبی و اعتقادی برای گذران اوقات فراغت

نتایج ضریب همبستگی رتبه ای اسپیرمن بیانگر آن است که ارتباط معنی داری بین میزان ترجیح فعالیتهای مذهبی و اعتقادی و مطلوبیت فعالیتهای اوقات فراغت وجود دارد. آن دسته از پاسخگویانی که فعالیت در امور مذهبی و اعتقادی را بیشتر در اوقات فراغت ترجیح می‌دهند، مطلوبیت اوقات فراغت را نیز بیشتر بیان کرده‌اند؛ به طوری که با افزایش ترجیح امور مذهبی، مطلوبیت فعالیتهای اوقات فراغت نیز بیشتر می‌شود. این ارتباط در سطح ۹۹٪ اطمینان معنی دار است.

براساس محاسبه ضریب استاندارد پیش بینی Beta، بالاترین عوامل پیش بینی کننده عبارتند از:

۱. شرکت در جشنها و اعیاد؛

۲. صله رحم (دیدار با اقوام و فامیل)؛
۳. مطالعه متون دینی و اعتقادی؛
۴. زیارت اماکن مقدس و قبور ائمه؛
۵. انجام امور خیریه و کمک به یتام و نیازمندان.

۵. تحلیل مطلوبیت اوقات فراغت با ترجیح اردوها و فعالیتهای دسته جمعی برای گذران اوقات فراغت

نتایج ضریب همبستگی اسپیرمن بیانگر آن است که بین میزان ترجیح اردوها برای گذران اوقات فراغت و مطلوبیت فعالیتهای اوقات فراغت، ارتباط معنی داری وجود دارد. به طوری که با افزایش میزان ترجیح اردوها، مطلوبیت اوقات فراغت نیز افزایش می یابد. این ارتباط در سطح ۰/۰۱ معنی دار است. نتایج تعقیب رابطه انواع اردوها با مطلوبیت فعالیتهای اوقات فراغت گویای آن است که از مجموع اردوهای پنجگانه، بالاترین پیش بینی کننده های مطلوبیت اوقات فراغت عبارتند از:

۱. اردوهای علمی و فرهنگی؛
۲. اردوهای سیاحتی و تفریحی؛
۳. اردوهای زیارتی؛
۴. اردوهای نظامی.

۶. تحلیل مطلوبیت اوقات فراغت با ترجیح انواع فعالیتهای آموزشی و مهارتی برای گذران اوقات فراغت

نتایج ضریب همبستگی اسپیرمن حکایت از آن دارد که ارتباط معنی داری بین میزان ترجیح امور آموزشی و مطلوبیت فعالیتهای اوقات فراغت وجود دارد؛ به طوری که با افزایش میزان ترجیح فعالیتهای آموزشی، مطلوبیت فعالیتهای اوقات فراغت نیز افزایش می یابد. این ارتباط در سطح ۰/۰۱ معنی دار است. براساس محاسبه ضریب استاندارد Beta، بالاترین پیش بینی کننده های مطلوبیت اوقات فراغت عبارتند از:

۱. آموزش مشاوره و امور روحی - روانی؛
۲. آموزش کامپیوتر؛
۳. آموزش ارتباطات اجتماعی؛
۴. آموزش قرآن و معارف دینی؛
۵. آموزش زبان خارجی؛
۶. آموزش امور هنری.

۷. تحلیل مطلوبیت اوقات فراغت با ترجیح امور ورزشی و فعالیتهای بدنی برای گذران اوقات فراغت

نتایج ضریب همبستگی اسپیرمن بیانگر آن است که ارتباط معنی داری بین میزان ترجیح فعالیتهای ورزشی و مطلوبیت فعالیتهای اوقات فراغت وجود دارد. آن دسته از پاسخگویانی که فعالیتهای ورزشی را برای گذران اوقات فراغت بیشتر ترجیح می دهند، مطلوبیت فعالیتهای اوقات فراغت را نیز بیشتر بیان کرده اند؛ به طوری که با افزایش ترجیح فعالیتهای ورزشی، مطلوبیت اوقات فراغت نیز افزایش می یابد. این ارتباط در سطح $0/01$ معنی دار است. بر اساس محاسبه ضریب استاندارد (Beta) بالاترین پیش بینی کننده ها عبارتند از:

۱. ورزشهای آبی (شنا، قایقرانی، واترپلو)؛
۲. دو و پیاده روی؛
۳. ورزشهای گروهی و دسته جمعی؛
۴. بازیهای فکری و شطرنج.

۸. تحلیل مطلوبیت اوقات فراغت با ترجیح امور هنری برای گذران اوقات فراغت

نتایج ضریب همبستگی اسپیرمن بیانگر آن است که بین میزان ترجیح فعالیتهای هنری برای گذران اوقات فراغت، ارتباط معنی داری در سطح $0/01$ وجود دارد؛ به طوری که با افزایش میزان ترجیح امور هنری برای گذران اوقات فراغت، میزان مطلوبیت فعالیتهای

اوقات فراغت نیز افزایش می‌یابد. این ارتباط در سطح ۹۹٪ اطمینان معنی دار است. براساس محاسبه ضریب استاندارد Beta، بالاترین پیش بینی کننده‌ها عبارتند از:

۱. شعر و ادبیات؛
۲. روزنامه نگاری و خبرنگاری؛
۳. گرافیک و صفحه‌آرایی؛
۴. موسیقی؛
۵. تردستی و شعبده‌بازی.

۹. تحلیل مطلوبیت اوقات فراغت با ترجیح فعالیت‌های سرگرمی و تفریحی برای گذران اوقات فراغت

نتایج ضریب همبستگی اسپیرمن بیانگر آن است که بین میزان ترجیح انواع فعالیت‌های تفریحی و مطلوبیت اوقات فراغت، ارتباط معنی‌داری وجود دارد. آن دسته از پاسخگویانی که فعالیت‌های سرگرمی را بیشتر ترجیح می‌دهند، مطلوبیت فعالیت‌های اوقات فراغت را بیشتر بیان کرده‌اند به طوری که افزایش میزان ترجیح فعالیت‌های سرگرمی، مطلوبیت فعالیت‌های اوقات فراغت نیز افزایش می‌یابد. این ارتباط در سطح ۹۹٪ اطمینان معنی دار است.

براساس محاسبه ضریب استاندارد Beta، مهم‌ترین عوامل پیش‌بینی کننده مطلوبیت اوقات فراغت عبارتند از:

۱. گردش و تفریح در پارک، جنگل و طبیعت؛
۲. پرورش گل، گیاه و درختکاری؛
۳. بازی‌های هوشی، شطرنج و جدول؛
۴. پرورش مرغ، ماهی و حیوانات خانگی.

۱۰. تحلیل مطلوبیت اوقات فراغت با ترجیح معاشرت و رابطه با دیگران برای گذران اوقات فراغت

نتایج ضریب همبستگی اسپیرمن بیانگر آن است که بین میزان ترجیح معاشرت و رابطه با دیگران و مطلوبیت اوقات فراغت، ارتباط معنی داری وجود دارد؛ به طوری که با افزایش میزان ترجیح معاشرت و رابطه با دیگران، مطلوبیت فعالیتهای اوقات فراغت نیز افزایش می یابد. این ارتباط در سطح ۹۹٪ اطمینان معنی دار است. براساس محاسبه ضریب استاندارد Beta، مهم ترین پیش بینی کننده های مطلوبیت اوقات فراغت عبارتند از:

۱. معاشرت و رابطه با دوستان؛

۲. معاشرت با افراد مشهور و سرشناس؛

۳. معاشرت با افراد همزبان و هم محلی؛

۴. معاشرت با فامیل درجه یک؛

۵. معاشرت با همسایگان.

۱۱. تحلیل مطلوبیت اوقات فراغت با ترجیح شرکت در نمایشگاهها، همایشها و سمینارها برای گذران اوقات فراغت

نتایج ضریب همبستگی اسپیرمن بیانگر آن است که بین میزان ترجیح شرکت در نمایشگاهها و همایشها و مطلوبیت فعالیتهای اوقات فراغت، ارتباط معنی داری وجود دارد؛ به طوری که با افزایش میزان ترجیح شرکت در نمایشگاهها مطلوبیت اوقات فراغت نیز افزایش می یابد. این ارتباط در سطح ۹۹٪ اطمینان معنی دار است. براساس محاسبه ضریب استاندارد Beta، مهم ترین پیش بینی کننده های مطلوبیت اوقات فراغت عبارتند از:

۱. نمایشگاههای کتاب و مطبوعات؛

۲. نمایشگاههای مذهبی؛

۳. نمایشگاههای علمی و تحقیقاتی؛

۴. نمایشگاههای جنگ و دفاع مقدس؛

۵. نمایشگاههای هنری؛

۶. نمایشگاههای اقتصادی و تجاری.

۱۲. تحلیل مطلوبیت اوقات فراغت با ترجیح رسانه‌های صوتی و تصویری برای گذران

اوقات فراغت

نتایج محاسبه ضریب همبستگی اسپیرمن بیانگر آن است که بین میزان ترجیح رسانه‌های صوتی و تصویری و مطلوبیت فعالیتهای اوقات فراغت، ارتباط معنی‌داری وجود دارد؛ به طوری که با افزایش ترجیح رسانه‌های صوتی و تصویری، مطلوبیت فعالیتهای اوقات فراغت نیز بیشتر می‌شود. این ارتباط در سطح ۹۹٪ اطمینان معنی‌دار است. براساس محاسبه ضریب استاندارد Beta، بالاترین پیش‌بینی کننده‌ها عبارتند از:

۱. استفاده از ویدئو. C.D و D.V.D؛

۲. نمایش و تئاتر؛

۳. تلویزیون.

از آن‌جا که تأثیر رسانه‌ها در مطلوبیت بخشی به اوقات فراغت براساس محتوای و پیام صورت می‌گیرد. لذا براساس نتایج به دست آمده، ترجیح انواع موضوعات رسانه‌ای با مطلوبیت اوقات فراغت با ضریب همبستگی ($r=0/335$) ارتباط معنی‌داری دارد.

براساس نتایج ضریب استاندارد Beta، مهم‌ترین پیش‌بینی کننده‌های مطلوبیت اوقات فراغت عبارتند از:

۱. موضوعات علمی؛

۲. موسیقی و سرود؛

۳. موضوعات جبهه و جنگ؛

۴. موضوعات خانوادگی؛

۵. موضوعات آموزشی و تربیتی؛

۶. اخبار و گزارشهای خبری؛

۷. برنامه‌های تخیلی.

۱۳. تحلیل مطلوبیت اوقات فراغت با ترجیح مطالعه غیردرسی برای گذران اوقات فراغت

نتایج محاسبه ضریب همبستگی رتبه ای اسپیرمن بیانگر آن است که بین میزان ترجیح مطالعه غیردرسی و مطلوبیت فعالیتهای اوقات فراغت، ارتباط معنی داری وجود دارد؛ به طوری که با افزایش ترجیح استفاده از مطالعه غیردرسی و کالاهای فرهنگی، مطلوبیت فعالیتهای اوقات فراغت نیز افزایش می‌یابد. این ارتباط در سطح ۹۹٪ اطمینان معنی دار است. براساس محاسبه ضریب استاندارد Beta، مهم‌ترین پیش‌بینی کننده‌ها عبارتند از:

۱. موضوعات علمی و تخصصی؛
۲. موضوعات شغلی و کاری؛
۳. حوادث و سوانح؛
۴. موضوعات مذهبی و دینی؛
۵. شعر و ادبیات؛
۶. موضوعات بهداشتی و درمانی؛
۷. رمان و داستان؛
۸. اقتصادی؛
۹. هنری؛
۱۰. ورزشی؛
۱۱. تاریخی.

۱۴. تحلیل مطلوبیت اوقات فراغت با ترجیح فعالیتهای و امور اجتماعی برای گذران اوقات فراغت

نتایج ضریب همبستگی اسپیرمن بیانگر ارتباط معنی دار دو متغیر در سطح ۹۹٪ اطمینان است؛ به طوری که افزایش ترجیح امور اجتماعی منجر به افزایش مطلوبیت اوقات فراغت می‌شود. براساس محاسبه ضریب استاندارد Beta، بالاترین پیش‌بینی کننده‌ها عبارتند از:

۱. شرکت در امور خیریه و عمومی؛

۲. شرکت در انجمنها و سمینارها؛
۳. همکاری با سازمانهای داوطلبانه؛
۴. شرکت در جشنواره‌ها و مراسم عمومی؛
۵. شرکت در جشنها و اعیاد؛
۶. میهمانی خانوادگی و فامیلی؛
۷. هیئتهای مذهبی؛
۸. کنسرت موسیقی و شعر.

۱۵. مطلوبیت اوقات فراغت با ترجیح بازدید از اماکن تاریخی، فرهنگی و باستانی برای گذران اوقات فراغت

نتایج محاسبه ضریب همبستگی اسپیرمن بیانگر ارتباط معنی دار دو متغیر است؛ به طوری که با افزایش میزان ترجیح بازدید از اماکن تاریخی، باستانی و فرهنگی مطلوبیت فعالیتهای اوقات فراغت؛ براساس محاسبه ضریب استاندارد Beta، بالاترین پیش بینی کننده‌ها عبارتند از:

۱. رفتن به زیارتگاهها، مساجد و اماکن مقدس مذهبی
۲. پارک، جنگل و کوهستان؛
۳. باشگاههای علمی و تحقیقاتی؛
۴. فرهنگسراها، هنرکده‌ها و نگارخانه‌ها؛
۵. آثار باستانی.

نتیجه گیری از فرضیه‌های سیزده گانه اصلی پوشش اوقات فراغت خواهران بسیجی نتایج به دست آمده از رگرسیون چند متغیره برای تبیین رابطه عوامل چند گانه با مطلوبیت اوقات فراغت، بیانگر آن است که ترجیح انواع فعالیتهای به طور معنی داری در سطح ۰/۰۱ با مطلوبیت اوقات فراغت در ارتباط است و این ارتباط با ۹۹٪ اطمینان معنی دار است؛ به طوری که با افزایش میزان ترجیح استفاده از این فعالیتهای برای گذران اوقات فراغت،

مطلوبیت فعالیتهای اوقات فراغت نیز افزایش می‌یابد و با کاهش ترجیح، مطلوبیت نیز کاهش می‌یابد.

نتایج تعقیب روابط انواع عوامل و فعالیتهای، بیانگر آن است که از کل عوامل سیزده گانه، هشت عامل دارای ضرایب ماندگاری و پیش‌بینی در معادله خطی برای تبیین مطلوبیت اوقات فراغت می‌باشند. این عوامل هشتگانه عبارتند از:

۱. بازدید از اماکن تاریخی، باستانی و فرهنگی: $+0/223$
۲. امور اجتماعی و عمومی: $+0/131$
۳. امور مذهبی و اعتقادی و معنوی: $+0/09$
۴. استفاده از رسانه‌های صوتی و تصویری: $+0/113$
۵. اردوها و فعالیتهای دسته جمعی: $+0/046$
۶. فعالیتهای سرگرمی و تفریحی: $-0/098$
۷. معاشرت و رابطه با دیگران: $+0/079$
۸. فعالیتهای آموزشی: $+0/068$

نتیجه گیری

تحقیق و بررسی شیوه‌های غنی سازی اوقات فراغت که ماهیت اکتشافی و زمینه‌یابی داشته، نشان از اهمیت شیوه‌های بررسی شده در ارتقای مطلوبیت اوقات فراغت دارد؛ به طوری که انتظار اکثر فراغت‌گران (خواهران بسیجی) از مطلوبیت فعالیتهای اوقات فراغت در حد «زیاد و خیلی زیاد» می‌باشد. در واقع؛ انتظار دارند فعالیتهای اوقات فراغت از مطلوبیت لازم برخوردار باشد.

نتایج سنجش ارتباط درونی شاخصه‌های ده گانه اوقات فراغت با مطلوبیت اوقات فراغت، بیانگر آن است که: شاخص «کسب شادابی، نشاط و آرامش روحی» ($I=0/692$) منطبق بر رویکرد روانشناسی اوقات فراغت، بالاترین میزان همبستگی را با مطلوبیت اوقات فراغت نشان می‌دهد. دو شاخص «تقویت ارتباط با خدا و کسب معنویت» با $I=0/647$ و بالاترین میانگین ترجیح ($m=4/52$) و «کمک به سلامت و

آرامش خاطر» ($I=0/662$) منطبق بر رویکرد اسلامی در رتبه دوم قرار می‌گیرد. از رویکرد جامعه‌شناسی دو شاخص «تقویت ارتباط و تعامل با دیگران» ($I=0/581$) و شاخص «یادگیری ارزشها و هنجارهای اجتماعی» ($I=0/623$)، منطبق بر دیدگاه کارکردگرایی در رتبه سوم و شاخصه‌های «کسب مهارت و تخصص» ($I=0/622$) و افزایش توانایی برانجام بهتر امور ($I=0/628$) منطبق بر «دیدگاه کنش متقابل نمادین» در رتبه چهارم و شاخص «کسب سود، موفقیت و پاداش» با $I=0/469$ منطبق بر «دیدگاه مبادله» به عنوان آخرین تبیین‌کننده مطلوبیت (رتبه هفتم) است. استراحت و تجدید قوای جسمانی در رتبه ششم و پاسخ به نیازها و انگیزه‌های فردی در رتبه پنجم قرار دارند.

در عین حال براساس اولویت بندی مورد نظر پاسخگویان، کمترین ترجیح را دو شاخص «کسب سود، موفقیت و پاداش» و «استراحت و تجدید قوای جسمانی» برای اوقات فراغت بازگو می‌نمایند. تحلیل کلی نتایج به دست آمده و مقایسه انواع ترجیحات گذران اوقات فراغت بیانگر آن است که آن دسته از فعالیت‌ها و ترجیحاتی که جنبه «جمعی و گروهی» داشته و در عین حال، مستلزم «فعالیت و تلاش خود افراد» می‌باشند، از استقبال بیشتری برخوردارند.

به طور کلی می‌توان نتیجه گرفت که شیوه‌های غنی‌سازی اوقات فراغت در جامعه آماری خواهران بسیجی عبارتند از:

۱. اجرای فعالیتها و برنامه‌های اوقات فراغت به صورت جمعی و گروهی؛
۲. اجرای فعالیتها و برنامه‌های اوقات فراغت به صورت فعال و با حضور و فعالیت خود اعضای بسیجی.

بنابراین ترجیح فعالیتهایی که به صورت «جمعی و فعال» اجرا می‌شوند، بیش از شیوه‌های دیگر به مطلوبیت بخشی و غنی‌سازی اوقات فراغت خواهران بسیجی می‌انجامد.

علاوه بر این، به تفکیک انواع فعالیتها و ترجیحات اوقات فراغت، مهم‌ترین فعالیتها برای غنی‌سازی اوقات فراغت عبارتند از:

۱. دیدن اماکن تاریخی، باستانی و فرهنگی با ترجیح «اماکن مقدس، زیارتگاهها، مساجد» در جهت افزایش «شادابی و نشاط و آرامش روحی» در فراغتگران؛
 ۲. فعالیتهای و امور اجتماعی و عمومی با ترجیح و تأکید «امور خیریه و عمومی» در جهت «تقویت ارتباط و تعامل با دیگران» (افراد و گروهها) در فراغتگران؛
 ۳. استفاده از رسانه‌های صوتی و تصویری با ترجیح و تأکید بر «موضوعات علمی» در جهت «یادگیری ارزشها و هنجارهای اجتماعی» در فراغتگران؛
 ۴. فعالیت در امور مذهبی، اعتقادی و معنوی با ترجیح و تأکید بر «شرکت در جشن‌ها و اعیاد» و «صله‌رحم» در جهت «تقویت ارتباط با خدا و کسب معنویت» در فراغتگران؛
 ۵. فعالیتهای سرگرمی و تفریحی با ترجیح «گردش در پارک، جنگل و کوهستان» در جهت «کسب سود، موفقیت و پاداش» در فراغتگران؛
 ۶. معاشرت و رابطه با دیگران با ترجیح «معاشرت و رابطه با دوستان» در جهت «کسب مهارت، تخصص و اجرای بهتر نقشهای اجتماعی» در فراغتگران؛
 ۷. فعالیتهای آموزشی با ترجیح «آموزش مشاوره و امور روحی و روانی» در جهت «تقویت ارتباط و تعامل با دیگران» در فراغتگران؛
 ۸. اردوها و فعالیتهای دسته جمعی با ترجیح «اردوهای علمی و فرهنگی» در جهت «تقویت ارتباط و تعامل با دیگران» در فراغتگران.
- نتایج فرعی این بررسی حکایت از آن دارد که: از میان عوامل مختلف و مرتبط با انتخاب فعالیتهای اوقات فراغت، گروه «والدین و اعضای خانواده» بیشتر تأثیر را دارند و کمترین تأثیر برای «رسانه‌های خارجی» بازگو شده است. علاوه بر این، اکثر پاسخگویان در ترجیح انواع «وسایل صوتی و تصویری»، ماهواره و اینترنت را با کمترین ارتباط و همبستگی بیان کرده‌اند و ارتباط آن نیز منفی بوده است؛ یعنی ترجیح ماهواره و اینترنت، موجب کاهش مطلوبیت فعالیتهای اوقات فراغت می‌شود.
- همچنین ترجیح افراد و گروههای مختلف برای گذران اوقات فراغت، بیانگر آن است که بیشترین ترجیح مربوط به گذران اوقات فراغت با «والدین و اعضای خانواده» و

سپس «دوستان و همسالان» می‌باشد. این در حالی است که نتایج سنجش معاشرت و رابطه با دیگران نیز معاشرت و رابطه با دوستان را بازگو می‌نماید که دارای بالاترین میزان همبستگی از میان شاخصهای معاشرتی می‌باشد.

بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که دو عامل مؤثر و مرتبط با گذران اوقات فراغت، هم از جهت انتخاب فعالیت و هم از جهت صرف اوقات فراغت، دو عامل «خانواده و دوستان» هستند.

نتایج مربوط به سنجش مطلوبیت و ترجیح اماکن مختلف برای گذران اوقات فراغت نیز «مکانهای زیارتی» و «طبیعت پارک و جنگل» را نشان می‌دهد که با نتایج شاخصهای مطلوبیت نیز منطبق است؛ به طوری که مطلوبیت اوقات فراغت با دو شاخص «کسب معنویت» و «کسب شادابی و نشاط» بیان شده بود. علاوه بر این، نتایج ترجیح انواع اماکن و آثار باستانی و مراکز فرهنگی نیز دیدن «زیارتگاهها و مراکز مقدس و مساجد» را بازگو می‌کرد.

نتایج تحلیلی مطلوبیت و انتظار از فعالیتهای اوقات فراغت به تفکیک گروههای مختلف و به تفکیک ویژگی های فردی گروههای هدف فعالیتهای اوقات فراغت خواهران بسیجی شامل افراد کمتر از ۳۵ سال؛ یعنی جوانان و نوجوانان، دانش آموزان و دانشجویان که عمدتاً جزء طبقه متوسط اجتماعی نیز محسوب می‌شوند که معمولاً به‌طور مستمر با رده‌های مقاومت بسیج در ارتباط هستند. بنابراین برنامه‌ریزی و تنظیم فعالیتهای برای اوقات فراغت گروه هدف باید به اتکا شیوه‌های به‌دست آمده و برای مخاطبان اصلی صورت گیرد تا منجر به غنی‌سازی و مطلوبیت بخشی به فعالیتهای اوقات فراغت شود.

پیشنهادها و راهکارها

الف) در برنامه‌ریزی و اولویت بندی فعالیتهای اوقات فراغت تلاش شود تا آن‌دسته از فعالیتهای و اقداماتی که به صورت «جمعی و گروهی» امکان اجرا دارند، در اولویت قرار گیرند.

ب) در برنامه‌ریزی و اولویت بندی فعالیتهای اوقات فراغت خواهران. فعالیتهایی بیشتر مورد توجه قرار گیرند که با فعالیت و تلاش فراغتنگران همراه است و آنان را به صورت فعال در فرایند گذران اوقات فراغت قرار می‌دهد. براساس این روند، مهم‌ترین فعالیتها و برنامه‌های فراغتی می‌تواند شامل موارد ذیل باشد:

۱. دیدن اماکن تاریخی، مراکز مذهبی و باستانی؛

۲. برقراری انواع اردوها و فعالیتهای دسته جمعی و گروهی؛

۳. فعالیتهای امور اجتماعی و عمومی؛

۴. فعالیتهای امور مذهبی و دینی؛

۵. فعالیتهای آموزشی به شیوه گروهی و حضوری.

ج) نتایج نشان می‌دهد آن‌دسته از فعالیتهای اوقات فراغت که جنبه عمومی و سادگی اجرا دارند، بیش از فعالیتهای حرفه‌ای مانند فعالیت هنری و ورزشی به مطلوبیت اوقات فراغت کمک می‌کند. لذا باید تلاش شود تا فعالیتهای عمومی که از گستردگی و فضای عام برخوردارند، بیشتر مورد توجه قرار گیرند. در صورت تلاش برای فعالیتهای ورزشی - هنری و سایر فعالیت‌هایی که مستلزم فضا، مکان و ابزارهای خاصی است، در صورت فراهم شدن آن شرایط، آن فعالیت جزء اولویتهای گذران اوقات فراغت قرار گیرد؛ زیرا اجرای ناقص این برنامه با توجه به محدودیتهای موجود در گذران اوقات فراغت خواهران، ممکن است منجر به کاهش اثربخشی برنامه‌های اوقات فراغت و انحراف در اهداف شود.

د) با توجه به ارتباط و تأثیر والدین و اعضای خانواده در انتخاب و گذران اوقات فراغت خواهران، لازم است در برنامه‌ریزی اوقات فراغت ترتیباً اتخاذ شود تا در پاره‌ای از فعالیتهای اعضای خانواده فراغتنگران اعم از پدر، مادر، برادر و خواهر و همسر (متأهلین)، در حین اجرای فعالیت حضور فعال داشته باشند، یا در برنامه ریزی‌های فعالیت اوقات فراغت، مشاوره و نظرات آنان حداقل در سطح رده‌های بسیج محلات لحاظ شود و بدین طریق تعامل و ارتباط منطقی بین رده‌های بسیج و خانواده‌ها و بسیجیان فراهم شود.

منابع:

۱. راسخ، بهنام (۱۳۴۸)؛ مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی ایران، تهران، نشر خوارزمی.
۲. ریتزر، جورج (۱۳۷۴)؛ نظریه‌های جامعه‌شناسی در دوران معاصر، ترجمه محسن ثلاثی، تهران، انتشارات علمی.
۳. دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۶۹)؛ لغت‌نامه، جلد ۲۷، تهران، امیرکبیر.
۴. شیخ صدوق (۱۳۶۰)؛ معانی الاخبار، قم، دارالعلم.
۵. کورمن، آبراهام (۱۳۷۰)؛ روانشناسی صنعتی و سازمانی، ترجمه حسین شکرکن، تهران، مرکز آموزش مدیریت دولتی.
۶. محسنی، منوچهر (۱۳۷۹)؛ بررسی آگاهی‌ها و گرایشها و رفتارهای اجتماعی، تهران، انتشارات دانشگاه تهران.
۷. مشیری مهشید (بی‌تا)؛ فرهنگ زبان فارسی؛ بی‌جا، بی‌نا.
۸. مهدی پور، عبدالرحمان (۱۳۷۲)؛ بررسی جایگاه تربیت بدنی و ورزش در گذران اوقات فراغت دانشجویان، تهران، دانشگاه تربیت مدرس.